

Xurşidbanu Natəvan şeirində rədif**Ataəmi Mirzəyev**

Filologiya elmləri doktoru

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: ataemi@rambler.ru

Annotasiya. Klassik Şərq şeirində forma və məzmunla yanaşı, söz və ifadənin deyim tərzində də əsas olduğundan qafiyə və rədif kimi ahəng yaradan vasitələrə də xüsusi diqqət yetirilmişdir. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında məhəbbət duyğularını, təbiət gözəlliklərini, şəxsi həyatı ilə bağlı hüzn və kədərli ifadə edən əsərlər müəllifi kimi tanınmış Xurşidbanu Natəvanın (1832-1897) şeirləri mövzu, məzmun və poetik cəhətdən bənzərsiz sənət nümunələri olmaqla yanaşı, zəngin rədifləri ilə də xüsusi seçilir. Məqalədə şairin istifadə etdiyi rədiflərin qəzəllərdə ifadə olunan fikir yükü ilə bağlılığı, milli və ya alınma sözlərdən ibarət olması, söz sayı baxımından təsnifi kimi məsələlər konkret nümunələr əsasında nəzərdən keçirilir. Natəvanın istifadə etdiyi rədiflərin ondan sonrakı ədəbiyyata təsirində də ayrıca diqqət yetirilir. Bir sıra sənətkarların əsərlərində işləndirilən rədiflər əsasında onların Natəvan yaradıcılığı ilə sələf-xələflik münasibətləri üzə çıxarılır. Məqalədə son olaraq göstərilir ki, Natəvan şeiri təkcə mövzu və ideya baxımından deyil, rəngarəng və zəngin rədifləri ilə də özündən sonrakı ədəbiyyata güclü təsir etmişdir.

Açar sözlər: Xurşidbanu Natəvan, nəzm, ahəng, qəzəl, qafiyə, rədif

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 05.09.2022; qəbul edilib – 22.09.2022

Radif in Khurshidbanu Natavan's poem**Ataəmi Mirzəyev**

Doctor of Philological Sciences

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: ataemi@rambler.ru

Abstract. In the classical Eastern poetry, in addition to form and content, the way words and phrases are pronounced is also important so special attention is paid to the methods creating harmony as rhyme and poem. Khurshidbanu Natavan (1832-1897) was known as the author of works expressing feelings of love, natural beauty, sadness and grief about her life in Azerbaijani literature of 19th century. Khurshidbanu Natavan's poems are not only unique in terms of content, subject and poetic aspects, but also distinguished by the rich radifs. In the article is explored the issues such as the connection between the radifs used by the poet with the thoughts expressed in ghazals, consisting of from native or borrowed words and the classification in terms of word count on the basis of specific examples. Special attention is also paid to the influence of the radifs used by Natavan to the literature after her. Their predecessor-caliphate relations with the creativity of Natavan are revealed based on the radifs used in the works by several artists. In the article is stated that Natavan poetry strongly influenced on the literature after her not only in terms of subject and idea, but also with her multifaceted and rich radifs.

Keywords: Khurshidbanu Natavan, poetry, rhythm, ghazal, rhyme, radif

Article history: received – 05.09.2022; accepted – 22.09.2022

Giriş / Introduction

Nəzm dildən ən üstün bir səviyyədə istifadənin təzahür forması sayılır. Əsl şair, ustad sənətkar təxəyyülündə yaranan duyğu və düşüncələri gözəl bir biçimdə, fərqli formada təqdim etmək üçün dilin ifadə imkanlarından bacarıqla istifadə hesabına məqsədinə nail ola bilər. Nəzmin əsas şərti ritm və ahəngdarlıq olduğundan onda məna və məzmunla bərabər, söz və ifadə gözəlliyinə, obrazlı deyim tərzinə də xüsusi diqqət yetirilir. Nəzmdə səs, heca və söz təkrarları hesabına ritm və ahəngdarlıq yaradan vasitələrdən biri də rədifdir. Rədif arəb sözü olub, “cərgə, sıra, nizam”, “sonradan, arxadan gələn”, “sonra gələn sıra” mənalarını ifadə edir. Nəzəriyyə kitablarında da, adətən, misraların sonunda qafiyədən sonra təkrar olunan söz və ifadələr rədif adlanır [9, s.181; 13, s.154]. Rədif kimi işləndirilən sözlər şeirdə ritm və ahəng yaratmaqla yanaşı, onun təsir gücünü də artırır ki, bu da oxucunun zövqünü oxşamış olur. Çox vaxt bir sıra sənətkarların eyni rədifdən istifadə etməsi klassik şeirdə bir ənənəyə çevrilmiş, eyni rədifdə əsər yazmaq sanki yanlış məqsədi daşımış, müxtəlif şairlər tərəfindən eyni rədifdə çoxlu sayda şeirlər qələmə alınmışdır. Bu baxımdan nəzirçilik, eləcə də sələf-xələflik münasibətlərinin öyrənilməsində də rədiflərin xüsusi yeri vardır.

Əsas hissə / Main Part

XIX əsr Azərbaycan lirikasını xoş, həzin, səmimi məhəbbət duyğularını, təbiət gözəlliklərini, şəxsi həyatında baş verən faciələrdən doğan dərin hüzn və kədərli ifadə edən bənzərsiz sənət nümunələri ilə zənginləşdirən Xurşidbanu Natəvanın (1832-1897) şeirləri mövzu, məzmun və bədii sənətkarlıq baxımından kamil sənət örnəkləridir. Klassik irsdən ustalıqla bəhrələnən sənətkar Şərq poeziyasına məxsus poetik vasitələrdən istifadə ilə lirik qəhrəmanın daxili aləmini, keçirdiyi hiss və həyəcanları təsirli bir dillə ifadə etməyə nail olmuşdur. Onun şeirlərində işləndirilən bədii təsvir və ifadə vasitələri, qafiyə və rədiflər ifadə olunan fikrin bədii təsirini daha da qüvvətləndirmiş, onları bənzərsiz sənət nümunələrinə çevirmişdir.

Çox vaxt şeirdə işləndirilən rədif onun mövzusunun da müəyyən etmiş olur, yəni rədifə əsasən şeirin məzmununu haqqında fikir yürütmək mümkündür. Bu deyilənləri Natəvanın əsərlərində də müşahidə etmək mümkündür. Onun yaradıcılığında işləndirilən əsas şeir janrı qəzəldir və demək olar ki, onların əksəriyyətində rədifdən istifadə edilmişdir. Şairin əldə olan 41 qəzəlinin 38-də söz-rədiflərdən istifadə edilmişdir. Natəvanın “Sənsiz”, “Qərənfil”, “Bənövşə”, “Gülün”, “Məna”, “Pərvana”, “Ölürəm”, “Olaydı” və digər bu kimi rədifli onlarla məşhur qəzəlini örnək olaraq göstərmək mümkündür.

Şairin divanında sözlər şəklində olan rədiflərdən bəzi örnəklərə diqqət edək:

Rəqib töhməti etdi məni cüda, ey dust!

Bu zülmü gördü rəva, görməsin səfa, ey dust! [7, s.26]

Varımdı sinədə dərdü qəmi-nəhan, ölürəm,

Fədə olum sənə, gəl eylə imtəhan, ölürəm. [7, s.59]

Yıxıb bu könlüm evin, eyləyib viran, getmə!

Yoxumdu tabu tavan firqətə, cavan, getmə! [7, s.29]

Səni kimdir sevən bica, qərənfil?

Sənə mən aşiqi-şeyda qərənfil! [7, s.53]

Təqdim edilən nümunələrdə sözlər şəklində olan rədiflər həm də, öncə qeyd edildiyi kimi, müəyyən qədər Natəvan şeirinin məna və məzmunundan xəbər verir. Birinci və ikinci nümunə şairin şəxsi həyatı ilə bağlı olan qəzəllərindən götürülmüşdür. Məlumdur ki, Natəvanın düşmənlərinin (rəqiblərinin) səyi nəticəsində onun böyük oğlu Mehdiqulu xan evdən getmiş, bu ayrılıq şairi –

oğlundan ayrı düşən ananı hicran oduna yandırmış, gözlərini intizarda qoymuşdur. Bunun nəticəsi olaraq yaranan hər iki qəzəldə həm "Ey dust", həm də "Ölürəm" rədifləri şeirin əsas mənə yükünün daşıyıcısı kimi çıxış edir.

Üçüncü örnək də, bilavasitə, şairin şəxsi həyatı ilə bağlı qəzəllərdən götürülmüşdür. Belə ki, şairin 16 yaşlı oğlu Mir Abbasın ölümündən doğan sonsuz qəm və kədər ifadə edən bu qəzəldə "Getmə" rədifi əsas məzmunu ifadə etməklə bərabər, şeirin mənə yükünü də özündə birləşdirir. Eyni fikirləri Mir Abbasın ölümü ilə bağlı qələmə alınmış "Ağlar", "Əfsus", "Getdi", "Sənsiz" rədifli qəzəlləri haqqında da demək mümkündür.

Şairin təbiət gözəlliklərinə həsr edilmiş qəzəllərindən götürülmüş dördüncü örnəkdəki "Qərənfil" rədifi isə şeirin məzmunu haqqında tam təsəvvür oyatmış olur.

Natəvan şeirində rədiflərdən danışarkən bir məqama da diqqət yetirmək lazımdır. Belə ki, öncə də qeyd edildiyi kimi, şairin şeirlərinin bir qismini şəxsi həyatından doğan kədər motivi təşkil edir ki, həmin şeirlərdə işlənən rədiflərin bəzisi bir neçə qəzəldə ya eynilə, ya da müxtəlif formalarda təkrar olaraq işlənir, məsələn: "Getmə" (3 dəfə), "Getdi", "Ağlaram", "Ağlar", "Ağlasın", "Olaydı", "Oldum", "Tərkin" (2 dəfə) və s. Müşahidələrimizə görə, bəzi sözlər isə ilk dəfə Natəvan tərəfindən qəzəldə rədif kimi işlənmişdir: "Qərənfil", "Bənövşə", "Pərvanə", "Bülbül", "Gülün", "Balam" və s. Eləcə də bir neçə sözdən ibarət bəzi rədiflər də ilk dəfə Natəvan tərəfindən şeirə gətirilmişdir: "Neçin gəlməz, neçin gəlməz?", "Edən sən idin", "Çəkmiş məgər?", "Mən idim" və s. Rədiflərdən geniş istifadə Natəvan şeirlərinə ritm, ahəng gətirməklə melodikliyi təmin etmiş olur, fikrin bədii-estetik təsirini daha da artırır.

Natəvanın istifadə etdiyi söz formasında olan rədiflər olduqca rəngarəng və çoxçeşlidir. Belə ki, onları bir neçə baxımdan təsnif etmək olar: 1. nitq hissəsinə aidliyinə görə; 2. milli və ya alınma sözlərdən ibarət olmasına görə; 3. söz sayına görə. Natəvanın istifadə etdiyi rədifləri nəzərdən keçirdikdə məlum olur ki, o, rədif kimi ən çox feillərdən istifadə etmişdir, məsələn: "Ağlaram", "Ağlar", "Ağlasın", "Bənzətdim", "Etdim", "Eylər", "Etdim", "Getmə", "Getdi", "Gətirir", "Olaydı", "Oldum", "Oynar", "Ölürəm". Daha sonra isə isim və əvəzliliklər gəlir: "Ey dust", "Gülün", "Bülbül", "Qərənfil", "Bənövşə", "Pərvanə", "Balam", "Könlüm", "Mən", "Məni", "Mənə", "Sən idin". Sifət, zərf və köməkçi nitq hissələrinə aid rədiflər azlıq təşkil edir. Eləcə də nümunələrdən görüldüyü kimi, alınma sözlərdən ibarət rədiflər ("Ey dust", "Gülün", "Bülbül", "Bənövşə", "Pərvanə", "Xudahafiz", "Tərkin" (2 dəfə), "Əfsus" (2 dəfə)) də azlıq təşkil edir.

Natəvanın istifadə etdiyi rədiflər söz sayı baxımından da diqqəti cəlb edir. Onları sözlərin sayına görə belə təsnif edə bilərik: 1. bir sözdən ibarət olanlar; 2. iki sözdən ibarət olanlar; 3. üç sözdən ibarət olanlar; 4. dörd sözdən ibarət olanlar.

Bir sözdən ibarət olan rədiflər Natəvan yaradıcılığında ən çox istifadə edilən nümunələrdir. Yuxarıda verilən nümunələrin, demək olar ki, hamısı bir sözdən ibarət rədiflərdir. Belə rədiflərin işləndiyi digər bir neçə beytə nəzər salaq:

*Hicran edibdi könlümü hərbad, ağlaram,
Çoxlar tutar bu halıma irad, ağlaram.* [7, s.37]

*Bahar əyyamıdır, açıldı güllər, ey cavan, sənsiz!
Təaccübdür, nədən divanə olmaz Natəvan sənsiz?* [7, s.46]

*Fələk rənginə bənzər bu bənövşə,
Tutub səhraları hərsu, bənövşə!* [7, s.54]

Nümunələrdən də görüldüyü kimi, hər bir beytdə işlənmiş rədif şeirin dilinə xüsusi bir ahəng gətirməklə onu daha oxunaqlı və yaddaqalan edir. Rədifi təşkil edən sözlərin sayı çoxaldıqca şeirin dilindəki ritm və ahəngdarlıq daha da artır. Bu baxımdan iki sözdən ibarət olan rədiflərin işlənmiş olduğu nümunələr də diqqəti cəlb edir. Onlardan bir neçəsinə nəzər yetirək:

*Yenə ya Rəb, nə qəmgindir mənim bu şad olan könlüm,
Rümuzi-əşqdən ağah olub, ustad olan könlüm.* [7, s.28]

*Səninlə, ey büti-məhruri, mehriban mən idim!
Ənisi-munis idim, yarı-həmzəban mən idim!* [7, s.38]

*Ey güli-süsən, səni bir natəvan çəkmiş məgər?
Bir məhi-aliməqamə bəndüvan çəkmiş məgər?* [7, s.52]

Təqdim edilən nümunələrdə işlənmiş rədiflər şeirdə ifadə olunan fikri qüvvələndirməklə yanaşı, şeirdəki ritmi, musiqililiyi təmin edir, qulağı oxşayır. Eləcə də həmin rədiflər xalq dilinə yaxın ifadələr olub, Natəvanın şeir dilində xəlqiliyin göstəricisi kimi də diqqəti çəkir.

Üç sözdən ibarət rədif Natəvanın cəmi bir qəzəldə işlənmişdir. Həmin qəzəlin mətə beyti belədir:

*Fəraq ilə işimi ahü zar edən sən idin!
Yuxan bu qəlbim evin, tarü mar edən sən idin!* [7, s.41]

Natəvanın şeirlərində dörd sözdən ibarət olan rədiflərə də rast gəlinir. Belə rədiflər onun müsbəmmət qəzəllərində işləkdir. Məsələn:

*Qoyubdur intizarında, neçin gəlməz, neçin gəlməz?
Həmişə ahü zarında, neçin gəlməz, neçin gəlməz?* [7, s.56]

*Bilən bu dərdimi yoxdur bu halətdə, bu halətdə,
Tutubdur könlümü möhnət bu firqətdə, bu firqətdə.* [7, s.58]

Beləliklə, Natəvanın şeirlərində istifadə olunan rədiflərə nəzər saldıqda görürük ki, bu rədiflər heç də təsadüfi səciyyə daşmır. Onlar bilavasitə həm şairin şeirlərində yer alan fikir yükünün ifadəsinə, həm də ritm və intonasiya cəhətdən zənginləşməsinə xidmət etmişdir.

Öncə qeyd edildiyi kimi, Şərq şeirində xüsusi yer alan nəzirələrdə də rədiflər xüsusi rol oynamışdır. Bu baxımdan Natəvanın şeirlərində işlənmiş rədiflərin bir qismi ənənədən gəlmə olub, nəzirə səciyyəsi daşısa da, onların böyük bir hissəsi sonralar çoxlu sayda şairlər üçün ilham mənbəyinə çevrilmiş, eyni rədifli neçə-neçə şeirlərin yaranması üçün qaynaq rolunu oynamışdır. Təsadüfi deyil ki, "Azərbaycan şairlərindən Seyid Əzim Şirvani, Ağəli bəy Nəseh, Molla Ağə Bixud, Əbülhəsən Vaqif, İbrahim bəy Azər və başqaları "Əfsus", "Ağlaram", "Sənsiz", "Eylər", "Könlüm", "Getmə", "Ölürəm", "Bülbül", "Neçin gəlməz" şeirlərindən təsirlənərək onlara cavab-nəzirə yazmışlar" [3, s.526]. Bu siyahıya yenə XIX əsr şairləri Mirzə Rəhim Fəna, Mirzə Həsən Əli Yüzbaşı oğlu, Məmo bəy Məməi, Mir Möhsün Nəvvab, Heyran xanım kimi sənətkarlar tərəfindən Natəvanın "Xudahafiz", "Ölürəm", "Ağlaram", "Getmə", "Sənsiz", "Olan könlüm" rədifli qəzəllərinə ayrı-ayrılıqda yazılmış nəzirələri də əlavə etmək olar. Onu da qeyd edək ki, sonralar ədəbiyyatımızda Natəvanın işlətdiyi rədiflərdən təkrar istifadə, qəzəllərinə nəzirələr yazmaq bir ənənə halını almışdır. Bu baxımdan təkcə onun "Olaydı" rədifli qəzəlinə yazılmış nəzirələrə diqqət yetirmək kifayətdir. Örnək olaraq həmin nümunələrin yalnız ilk beytlərini təqdim edirik.

Xurşidbanu Natəvan:

*Nə mən olaydım, İlahi, nə də bu aləm olaydı!
Nə də bu aləm əra dil müqəyyadi-qam olaydı!* [7, s.51]

Mir Həsən Ağa (Natəvanın oğlu):

*Nə zülfü-yarə, İlahi, könül müsəxxər olaydı,
Nə elə zarü pərişan, nə belə müztər olaydı.* [8, s.194]

Əbülhəsən Raci:

*Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə hüsnü-dilbər olaydı,
Nə ayinə, nə səfa, ey könül, nə cövhər olaydı!* [6, s.527]

Mirzə Həsən Qarabaği Yüzbaşov:

*Nə dil, İlahi, o zülfü-xəm ilə həmdəm olaydı,
Nə boylə zarü pərişan, nə boylə bərhəm olaydı.* [11, s.40]

Məhəmmədəli Səfvət:

*Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə dil, nə dilbər olaydı,
Nə gül olaydı, nə bülbül, nə mey, nə sağər olaydı.* [1, s.189]

Mirzə Ələkbər Sabir:

*Nə dərs olaydı, nə məktəb, nə elmi-sənət olaydı!
Nə dərsə, məktəbə, elmə, filanə hacət olaydı!* [10, s.205]

Hüseyn Cavid:

*Nə eşq olaydı, nə aşiq, nə nazlı əfət olaydı,
Nə xəlq olaydı, nə xaliq, nə əşki-həsrət olaydı.* (4, s.127)

Hüseyn Nadim Naxçıvani:

*Nə, Xuda, bülbül olaydı, nə də gülzardə gül,
Nə də ol qönçeyi-gül xar ilə həmvəhdət ola.* [5, s.24]

Bir sıra araşdırıcılar təqdim olunan beytlərin Xurşidbanu Natəvanın "Olaydı" rədifli qəzəlinin təsiri ilə yazıldığını qeyd etsə də [2, s.85-86], bəzi tədqiqatlarda Natəvanın, Hüseyn Cavidin, Mirzə Ələkbər Sabirin, Məhəmmədəli Səfvətin həmin qəzəllərinin Əbülhəsən Racinin təsiri ilə yazıldığı göstərilir [12, s.62-63]. Qənaətimizə görə, həmin nümunələrdə daha çox Natəvan qəzəlinin təsiri duyulmaqdadır. Doğrudur, onlardan hansının Natəvanın, hansı birinin Racinin təsiri ilə yazıldığını tam dəqiqliyi ilə sübut etmək də çətindir. Amma görünən odur ki, verilən nümunələrin ikisində "İlahi", birində isə onun sinonimi olan "Xuda" kimi müraciətlərdən istifadə edilmişdir. Belə bir müraciətlə başlanan nümunələr, sözsüz ki, Natəvanın təsiri ilə qələmə alınmışdır. Digər bir tərəfdən isə qəzəldə əksini tapan iztirab və narahatlıq dolu şikayətlər övladının ölümü ilə bağlı şəxsi faciədə doğan dərin kədərini ifadəsi kimi Natəvan yaradıcılığı üçün daha çox səciyyəvidir. Odur ki, həmin nümunələrdə Natəvan qəzəlinin təsiri daha güclü görünür. Hər bir müəllif Natəvanın qəzəlinə özünəməxsus bir üslubda bəhrələnmiş, təqlid deyil, orijinal sənət nümunələri yaratmışlar. Bu bəhrələnmədə Mirzə Ələkbər Sabirin yazdığı nümunə ayrıca seçilir və onun özünəməxsus fərdi yaradıcılıq üslubunu sərgiləmiş olur.

Nəticə / Conclusion

Beləliklə, aydın olur ki, Xurşidbanu Natəvanın çox da böyük həcmli olmayan ədəbi irsi məzmun və ifadə tərzini baxımından fərqli bir üsluba malikdir. Natəvan şeiri XIX əsr Azərbaycan şeirinin ayrılmaz tərkib hissəsi kimi dövrün əsas ideya istiqamətlərini əhatə etməklə bərabər, özünəməxsus məzmun, forma və poetika baxımından seçilən sənət örnəkləridir. O, divan ədəbiyyatına məxsus Şərq poetikasını tam mənimsəmiş, yaradıcılığında onun zənginliklərindən sənətkarlıqla bəhrələnmişdir. Bu bəhrələnmə şeirin şeir texnikasına məxsus rədif yaradıcılığında da

özünü aydın göstərir. Natəvanın istifadə etdiyi rədiflərin az bir qismi ənənədən gəlsə də, onların çoxu özünün orijinallığı ilə seçilir və yadda qalır.

Ədəbiyyat / References

1. Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. II cild. Bakı: Qanun, 2013
2. Əhmədzadə S. Qarabağ ədəbi-mədəni mühiti. Bakı: Ecoprint, 2020
3. Əsgərli Z. Xurşidbanu Natəvan // Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə, IV cild. Bakı: Elm, 2011.
4. Hüseyn Cavid. Əsərləri. Beş cildə. II cild (Tərtib edən: T.Cavid). Bakı: Lider nəşriyyat, 2005.
5. Hüseyn Nadim Naxçıvani. Divan. Tərtib edən: M.Mailoğlu. Bakı, 2012.
6. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı (Poeziya). Ali məktəblərin filologiya fakültəsinin tələbələri üçün dərs vəsaiti (Tərtib edənlər: S.Əhmədova, T.Əhmədov). Bakı: Nurlar, 2009.
7. Xurşidbanu Natəvan. Əsərləri (Tərtib edən: B.Məmmədov). Bakı: Lider nəşriyyat, 2004.
8. Mir Möhsün Nəvvab. Təzkireyi-Nəvvab (Tərtib edən: Ə.Bağirov). Bakı: Elm, 2018.
9. Mirəhmədov Ə. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası, 1998.
10. Mirzə Ələkbər Sabir. Hophopnamə. İki cildə. I cild (Tərtib edən: M.Məmmədov). Bakı: Şərq-Qərb, 2004.
11. Mirzə Həsən Qarabaği Yüzbaşov. Seçilmiş əsərləri (Tərtib edən: N.Qarayev). Bakı: Şuşa, 2000.
12. Sədrəddin Hüseyn. Azərbaycan mərsiyə ədəbiyyatı və Əbülhəsən Racinin poetik dünyası. Bakı: "Ekoprint" Çap evi, 2016.
13. Şəmsizadə N. Ədəbiyyat nəzəriyyəsi (Dərslük). Bakı: Proqres, 2012.

Редиф в поэзии Хуршидбану Натеван**Атаами Мирзаев**

Доктор филологических наук

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: ataemi@rambler.ru

Резюме. В классической восточной поэзии наряду с формой и содержанием, способом передачи слов и выражений, имеющими большое значение, особое внимание уделялось создающим мелодичность стиха рифме и редифу. Произведения Хуршидбану Натеван (1832–1897), известной в азербайджанской литературе XIX века как автор стихов на темы, выражающие любовные чувства, красоты природы, печального и грустного содержания из личной жизни, наряду с неповторимыми поэтическими образцами характерной темы и содержания, отличаются также богатством редифов. В статье на основе конкретных примеров проводится связь использованных поэтессой в газалях редифов с выраженной мыслительной нагрузкой, включающих слова родного языка или иностранного происхождения, классификация слов с точки зрения количества. Особое внимание уделено влиянию употреблённых Натеван редифов на литературу последующего периода. На основе произведений ряда предшественников и последователей выявлено соотношение их редифов с произведениями Натеван. В заключение в статье показано, что поэзия Натеван оказала ощутимое влияние на последующую литературу не только с точки зрения идеи и содержания, но и красочного богатства редифов.

Ключевые слова: Хуршидбану Натеван, стихосложение, мелодия, газаль, рифма, редиф